

TÜRKMEN TEKERLEMELERİNİN (SANAVAÇLARININ) ŞEKİL VE TÜR ÖZELLİKLERİ ÜZERİNE

DOÇ. DR. ALI DUYMAZ

Tekerlemeler, sınırları ve muhtevası tam tespit edilememiş halk edebiyatı ürünleridir. Nazım veya nesir oluşları, konuları, muhtevaları ve şekil özellikleri tam bir kesinlik arz etmez. Bunun en önemli sebebi, hiç şüphesiz pek çok halk edebiyatı ve folklor türüyle (türkü, bilmece, âşık şiiri, masal, ninni, oyun, halk hikâyesi, halk tiyatrosu vb.) yakın ilişkisinin olmasıdır. Ancak başka hangi türle ilişkili olursa olsun yine de tekerlemeyi farklı kılan şekil, muhteva ve anlatım özelliklerinin var olduğu dikkati çekmektedir. Ayrıca diğer türlerden tamamen bağımsız olan tekerlemeler de mevcuttur. Tekerleme türü daha ziyade çocuk folkloru ürünlerinde göze çarpar. Tekerlemelerin anlatımlarındaki çocuksu üslup bunun bir tezahürüdür. Ancak bazı âşık edebiyatı ürünlerinde ve masalarda bulunan ve “tekerleme” olarak adlandırılan mizahî ve manzum konuşmalar büyüklere mahsus özellikler göstermektedir.

Tekerleme sözünün Türkiye’deki gibi genel bir tür anlamında kullanılmasına Türk toplulukları arasında pek rastlanmamaktadır. Tekerleme kavramı, Azerbaycan’da âşık edebiyatı türü olarak, Makedonya, Bulgaristan, Gagavuz, Kıbrıs, Dobruca ve Irak Türkleri gibi Türkiye coğrafyasıyla yakın ilişkideki Türk toplulukları arasında ise masal tekerlemesi anlamında kullanılmaktadır. Azerî Türkleri masal tekerlemesi karşılığı olarak “pişrov” sözünü tercih etmektedirler. Tür ve şekil problemi diğer Türk edebiyatlarında da var olduğu için isimlendirmede de farklılıklar vardır. Meselâ Türkmenler neredeyse bizdeki tekerleme kavramına yakın bir görevde “sanavaç”, Azerîler ise “düzgü” terimini kullanmaktadırlar. Tekerlemenin alt dallarından yanılmaç ve sayısmaca sözlerinin ise daha yaygın olarak kullanıldığı dikkat çekmektedir. Azerbaycan’da “sanama, çaşdırma, yanılmac”, Kırgızlarda “cañılmaç”, Kazaklarda “cañıltpaş”, Kazan Tatarlarında “sanamış”, Dobruca Tatarlarında “sayma”, Türkmenlerde “sanavaç, yanılmaç”, Gagavuzlarda “sayılmak, dil kırmak ve yanılmaç”, Irak Türkmenlerinde “çaşırtma” sözleri bu manaları vermektedir. Bizim tekerleme kavramı altında değerlendirilen

dirdiğimiz pek çok metin ise diğer Türk yurtlarında *cır*, *takmak*, *takmaza*, *öleñ*, *ırım*, *arbav*, *besik cırı*, *beşik nağmesi*, *acıtma*, *arzulama*, *besleme*, *sabiy-beşik cırla*, *ahşama*, *ezizleme*, *eylendirme*, *layla*, *im-tom*, *aydım*, *yaremazan*, *carapazan* gibi çok çeşitli adlandırmalarla karşımıza çıkmaktadır.

Türkmenlerin bizdeki tekerleme kavramı gibi ihata edici bir şekilde “sanavaç” terimini kullandığını ifade etmiştik. Sanavaç ana başlığı altında ise “oyun sanavaçları / oyun tekerlemeleri”, “hayvanlar ve guşlar hakkında sanavaçlar / hayvanlar ve kuşlar hakkında tekerlemeler”, “sanlar hakkında sanavaçlar / sayılar hakkında tekerlemeler”, “yok zatlar hakkında sanavaçlar / olmayan şeyler hakkında tekerlemeler”, “değişme hasiyetli sanavaçlar / alay özelliği taşıyan tekerlemeler” ve “dürli sanavaçlar / çeşitli tekerlemeler” gibi tematik alt başlıkları görmekteyiz. “Yañılmaçlar” ise ayrı bir ana başlık altında değerlendirilmektedir (Baymıradov). Türkmen folklorcusu Amangül Durdiyeva ise sanavaçları tema bakımından “oyun sanavaçları”, “erteki sanavaçları”, “ırım sanavaçları” ve “aydım sanavaçları” olarak dörde ayırmaktadır (Durdiyeva, 203-210).

Tekerlemelerin kökeni ve teşekkülü hususunda pek fazla araştırma yapılmamıştır. Bu konuda fikir ileri sürenlerden Şükrü Elçin; “tekerlemelerin kaynağını aklın kanunları dışında hayalî, uydurma söz ve vakalarla gerçek maceralar teşkil eder. Ayrıca bazı şaman dualarının kutsî değerleri ile sihir güçlerini kaybederek tekerlemelere bir bakıma zemin teşkil ettiği söylenebilir” diyerek Yunus Emre ve Kaygusuz Abdal’dan örnekler verir (Elçin, 590). Pertev Naili Boratav ise “yetişkinlerin olsun, çocukların olsun sözlü geleneklerindeki tekerleme dağarcıklarına gereç sağlamak için baş vurdukları yollardan bir tanesi başka türdeki metinleri yeniden işlemek, evirip çevirip onlara tekerleme havasına, edasına, düşüncesine uygun yeni biçimler vermektir. Bunun için yabancı dillere bile baş vurulduğu, onlardan ya çeviri yoluyla, ya da mekanik bir “aktarma” ile tekerleme gereci alındığı olur” demektedir. (Boratav, 134-149). Bu iki görüşte ortak olan düşünceye göre birtakım tekerlemelerin kökenleri çok eski şaman dualarına, özellikle İslâm öncesi dinî törenlerde söylenen sözlere kadar uzanmaktadır. Bunu bilhassa Türk dünyasında hâlâ yaşamakta olan ve tabiat güçleri ile hastalık ve felâketleri savmak için söylenen tekerleme örneklerinde görmekte-

yiz. Kırgızlar, Kazaklar, Tatarlar, Özbekler ve Türkmenler gibi bugün İslâmiyeti kabul etmiş kavimlerde eski kam, baksı, şaman gibi pek çok özelliği bünyesinde barındıran bakıcıların hastalık sağaltmak için okudukları duaların izlerini bulabilmekteyiz. Ayrıca bu tip tekerlemeler günümüzde de varlığını sürdürmektedir. “Arbav”, “ırım sanavacı”, “im-tom”, “efsin-töfsin” gibi çeşitli adlarla anılan bu tür tekerlemeler, “yer ve su iyesi”ne kurban adamaktan zehirli hayvanlardan anılan bu tür tekerlemeler, “yer ve su iyesi”ne kurban adamaktan zehirli hayvanlardan korunmaya pek çok fonksiyonuyla çocuklar arasında da olsa hayatini sürdürmektedir. Elbette ki bu tabiatla iç içe yaşayan eski insanın *kelam*’ın gücüyle tabiatın gelecek tehlikelere karşı kendini koruma duygusunun bir tezahürüdür. Animist anlayışın tesiriyle hayvanlarda “ruh” olduğuna ve bu ruhun da bir iyesi olduğuna inanan insanlar, bu ruhu ve iyesini sözün gücüyle etkilemeye çalışmışlardır. Kazakların “büyi” dedikleri bir cins kertenkeleye karşı söyledikleri; “*Büyi, büyi, büyi şık / Izgarıñdı caymay şık / Otız omurtkadan şık / Kurık kabırgadan şık / Meniñ atım Nayman-dı / Tuv biyeniñ etine / Tuvrap berseñ toyman-dı / Endi seni koyman-dı*” (Gabdullin, 65) veya aynı tekerlemenin bir benzeri olan “*Böy böy böy çık! / Böy iyesi Kambar / Kambar bolsang kalmay çık! Tas töbeden taymay çık! / May tabannan kalmay çık!*” ve Türkmenlerin yine “büyi”ye karşı söyledikleri; “*Hay geldi huy geldi / Kara çonok koy geldi / Ayağının tozu geldi / Piğamberin kızı geldi*” sözleri hep animist anlayışın günümüzde devam eden izleri sayılmalıdır. Türkmen sanavacının sözleri bir Anadolu tekerlemesinin şu mısralarını hatırlatmaktadır: “*Koyun gelir kuzu ilen / Ayağının tozu ilen*”. Başkurtların kulak ağrısına karşı okudukları; “*Tat taturan taturan! / Taturan tegan hin bolhan / İdil kesken min bolam...*” duası ve ülkemizde nazar değmesinden korunmak için söylenen; “*Ak göz, mavi göz / Ala göz, tirşe göz / Sarı göz, kara göz! / Altmış, yetmiş, çıkmış, gitmiş*” (Boratav 1982, 134-149) gibi etkili sözler tabiat varlıklarının “ruhu” veya “iyesi”ne hitaptan başka bir şey değildir. Bu tip dua niteliği taşıyan tekerlemeler özellikle Orta Asya Türk toplulukları arasında bütün canlılığıyla yaşamaktadır.

Eski tekerlemelerin önemli bir kısmı ise asıl fonksiyonlarını kaybederek ve zamanla şekil ve üslup değiştirerek günümüzün tekerlemelerine kaynaklık et-

miştir. Çünkü bu tür tabiatı etkilemeye yönelik tekerlemelerle meselâ oyun tekerlemelerini üslûp, şekil, dil ve ifade bakımından ayırt etmek mümkün değildir. Tabii ki bazı tekerlemeler yeniden işlenmiş, değiştirilmiş ve günün şartlarına uygun bir fonksiyon kazanmıştır.

Ayrıca tekerlemelerin önemli bir kısmı da yakın zamanlarda, hatta anında söylenmiş sözlerden oluşmuştur. Çocukların tekerlemelere yeni unsurları katıvermeleri ise her zaman mümkündür. “Portakalı soydum / Baş ucuma koydum / Ben bir yalan uydurdum” tekerlemesini ilk söyleyen çocuk, kendinin de açıkça belirttiği gibi bu metnin “yaratıcısı”dır. Bazı başka tekerlemeler için de aynı şey söylenebilir. İçlerinde gerçek şairlerin elinden çıkmış kadar usta malı olanlar da vardır. Birçok tekerleme ise yaratıldıkları, ya da yeniden yoğruldukları çağa ait işaretler taşımaktadır: Yeni türetilen şu Türkmen sanavacında *kapitan*, *pervey*, *klas* gibi Rusça kaynaklı kelimeleri görmekteyiz: “İndi-mindi / Lampa sındı / Yayı banı / Kapitani / Perepvey / Pervey klas” (Türkmen Folkloru, 53). Bu da tekerlemelerin popüler ve modern kültür unsurlarına ne kadar açık olduklarını göstermektedir.

Türkmen tekerlemelerinin anlatım ve muhteva özellikleri:

Türkmen tekerlemelerinin anlatım ve muhteva bakımından temel özellikleri şöyle sıralanabilir:

1. Türkmen tekerlemeleri, diğer Türk boylarının tekerlemelerinde olduğu gibi belirli bir ana konudan yoksundurlar. Bağlı buldukları türle ilişkileri itibarıyla manalarından çok fonksiyonlarıyla değerlendirilebilirler. Seçilen kelimelerin anlamsız olması ya da henüz anlamı oturmamış alıntı kelimelerin seçilmesi, tekerlemelere hayalî ve mantık dışı bir muhteva verdiği gibi engin bir kullanım alanı da sağlar. Hemen bütün tekerleme metinlerinde bu durumla karşılaşmaktayız.

2. Türkmen tekerlemeleri, mısra başı ve mısra sonu kafiye, aliterasyon ve sesçilerle sağlanan ses oyunları ve çağrışımlarla birbirine bağlanmış, belirli bir nazım düzenine kavuşturulmuş, birbirini tutmayan hayallerle düşüncelerin sıralanmasından meydana gelmiştir.

3. Türkmen tekerlemelerinde duygu, düşünce ve hayaller tezat, mübalâğa, şaşırtma, tuhafılık ve güldürmeye dayalı birtakım söz kalıpları içinde art arda sıralanır ve yuvarlanır.

4. Türkmen tekerlemelerinde düşünceye sadece bu nazım unsurları kılavuzluk eder; muhteva diğer halk edebiyatı türlerinde olduğundan daha kaypak, kararsız ve tutarsızdır. Yani tekerlemede şekil ve fonksiyon, muhteva ve konunun önüne geçmiştir diyebiliriz. Hatta bazı oyun tekerlemelerinde tamamen anlamsız sözler bir araya gelebilmektedir. Meselâ:

“Öveleme

Döveleme

Gara goynun ganı bilen

Salkım üzüm sanı bilen

Çekirtge-çemmer

Ucı lemmer

Agam oğlu nire gitdi?

Duza gitdi

Haçan geler?

Yazda gelecek

Güyzde gelecek

Pırlan pıs

Ayağın gıs

Yola düş

Yorgala

Yumalan

Togalan

Barcak yeriñe yet ayak” (Türkmen Folkloru, 53-54)

5. Bazı Türkmen tekerlemeleri karşılıklı soru ve cevap şeklinde ve zincirleme diyalog hâlinde gider.

“– Hanın atı kişneyer.

– Neme diyip kişneyer?

– Arpa diyip kişneyer.

- Arpanı nirden alcak?
- Çayın düybünden alcak.
- Çayın düybü çokça gül.
- Bizim yaran Akçagül" (Çınar, 362)

- "- Bağım bağım!
- Canım bağım!
- Goyunlar nirede?
- Otluk dağda.
- Neme iyyer?
- Ot iyyer.
- Neme içyer?
- Suv içyer" (Çınar, 362)

6. Türkmen tekerlemeleri muhteva ve anlatım bakımından yakın ve yabancı halklarla benzerlik gösterebilmektedir. Özellikle Türk topluluklarının tekerlemeleri gerek şekil, gerekse muhteva yönünden birbirine çok benzemektedir. Birbirine çok benzeyen bir Azerî sanaması ile gizlenpeçek / saklambaç oyununun başında "eşekçi" (=ebe) seçimi için kullanılan bir Türkmen sanavaçımı burada örneklemek istiyoruz:

"İyne iyne / Ucu düyme / Bal ballıca / Ballı keçi / Şam ağacı / Şatır keçi / Goz ağacı / Gotur keçi / Hoppan huppan / Yırıl yırtıl / Su iç gurtul" (Efendiyev, 224).

"İññe iññe / Ucu diññe / Bal - balına / Şek-şekine / Gotur geçi / Möle geçi / Halalan hopbañ / Güpbeñ / Yarıl bövsül / Cımakay cırtıkay / Tur / Gutul" (Türkmen Folklorı, 175-176).

Türkmen tekerlemelerinin şekil özellikleri:

1. Mensur tekerlemeler: Masal tekerlemeleri veya yalanlamalı masallar genellikle nesirdir. Ama bunların da nazım dili ve üslûbu unsurlarıyla süslü olduğu görülür. Özellikle seci ve aliterasyonlarla söylenen bu yarı nazım tekerlemeler, dinleyenleri tekerlemenin bağlı olduğu türün atmosferine hazırlama fonksiyonu ifade ederler.

"Bir bar eken, bir yok eken, temasının agzı dar eken, ulı heleyne gargar, kiçi heleyne sargar eken. Mugteser-e-mugteser, düye boynun duz keser, yigit boy-

nun gız keser, yeser yeseri görende, elheder alıp gayra teser” (Sakaoğlu - Ergun, 2)

Tek veya birbirine bağlı birkaç cümleden meydana gelen yanıltmaçları da nesre yakın bir tekerleme olarak değerlendirmek mümkündür. Örnek bir yanıltmaç: “Bir serçe bir darını çokcagam bolyar / Bir tovşan gelmekçimiş / Gelip yumurtgalamakçımış” (Türkmen Folklorı, 63-64)

2. Yarı manzum tekerlemeler: Oyunlarda kullanılan tekerlemeler ise genellikle nazım ağırlıklı parçalardan meydana gelmiştir. Bu tip tekerlemelerde belirli bir nazım ölçüsü yoktur. İkili konuşma / diyalog şeklinde olanların bazılarında nazım ölçüsü bulunmaz. Ancak bunlarda da kafiye, ses tekrarları ve şair-tacı hayal zincirlemeleri nazma yaklaşıtır.

“Öveleme döveleme mey düşdi (11)
 Meydana kişmiş düşdi (7)
 Meydanın ağaçları (7)
 Şaň şaň eder guşları (7)
 Çeper çekdi çekmedi (7)
 Gızıl güle dolaşdı” (7) (Azmun, 62)

3. Manzum tekerlemeler: Bir halk şiiri türü olarak anılan tekerlemelerin dışındaki tekerlemelerde de nazım unsurları dikkati çeker. Bunları mısra sayısı, ölçü, durak ve kafiye düzenleri bakımından değerlendirmek mümkündür.

a) Mısra sayıları: Tekerlemeler mısra ve hece sayıları, kafiye düzenleri itibarıyla çeşitlilik göstermektedirler. İki veya üç mısralı oyun tekerlemeleri az da olsa görülürken yirmiye kadar uzanan çok mısralı tekerlemelere de rastlanılmaktadır. Ayrıca mâni veya bayatı gibi dört mısradan oluşmuş tekerlemeler de vardır. Meselâ:

“Hüt-di-hüt-di
 Bilbil üt-di
 Çök-di kömür
 Çık ayak” (Baymıradov, 100)

b) Ölçü: Tekerlemelerde pek düzenli olmasa da çeşitli ölçüler kullanılmıştır. İki heceden başlayıp 7, 11 ve daha fazla heceye kadar çeşitli ölçülerle söylenmiş tekerlemeler vardır. Bunların bazıları belirli bir ölçü takip ederler.

" <i>Atdım - batdım</i>	(4)	
<i>Yerde yatdım</i>	(4)	
<i>Yerden turup</i>	(4)	
<i>Multık atdım"</i>	(4)	(Baymıradov, 100)

Bazen aynı tekerlemenin farklı ölçülerde mısraları bulunabilir. Şu örnekte olduğu gibi bazı mısralar 11'li, bazıları ise 7'lidir:

" <i>Öveleme döveleme mey düşdi</i>	(11)	
<i>Meydana kişmiş düşdi</i>	(7)	
<i>Meydanın ağaçları</i>	(7)	
<i>Şaň şaň eder guşları</i>	(7)	
<i>Çeper çekdi çekmedi</i>	(7)	
<i>Gızıl güle dolaşdı"</i>	(7)	(Azmun, 62)

c) Durak: Tekelemelerin hece sayısı tutarlı olan mısralarında $3+2=5$, $4+3=7$, $4+4+3=11$ gibi duraklar göze çarpar.

" <i>Şagal şagal / şadibeg</i>	(4+3=7)	
<i>Doñuz doñuz / dodubeg</i>	(4+3=7)	
<i>Yolbars biziñ / yapımız.</i>	(4+3=7)	
<i>Gaplañ biziñ / gapımız</i>	(4+3=7)	
<i>Yılan biziñ / gamçımız.</i>	(4+3=7)	
<i>Tomzak biziñ / toyçımız"</i>	(4+3=7)	(Türkmen Folklorı, 59)

Sayışmacalarda ise bazen hece, bazen de kelime üzerinde vurgu yapılır. Çünkü kelime veya hecedeki vurgu, ebe seçimini belirleyecektir. Bu tip tekerlemelerin ezgisi ve ritmi oldukça önemlidir. Örnek: "*İlerden bir eşek gelyer / Aññurıp / Şaňñurıp / Bir yanına bal yüklep / Bir yanına gil yüklep / Balın dattım / Gılın düyttüm / Süyt süycedigice / Gatıg acıdıgıça*" (Türkmen Folklorı, 63-64)

ç) Kafiye: Tekelemelerdeki kafiyeyi, edebî anlamda sistemli bir kafiye olarak değerlendirmek mümkün değildir. Asıl olan sadece ses benzerlikleriyle metnin devamını ve sözlerin tekerlenmesini sağlamaktır. Bu bakımdan tekerlemelerde kafiye yerine mısra / satır içinde olduğu gibi mısra sonlarında da bir ses benzerliğinden bahsetmek daha yerinde olur.

Halk şiirinin türkü, mâni, bayatı, destan gibi türlerinden ve şekilleriyle olanlar dışında tekerlemelerde belirli kafiye düzeni söz konusu değildir. Diğer tekerlemelerde genellikle beyit tarzı bir kafiyeleniş dikkati çekmektedir: aa, bb, cc... gibi. Fakat bu da her zaman aynı tutarlılığı göstermez.

- “Bir aşığın bit iysin (a)
 İki aşığın it iysin (a)
 Üç aşığın üçeğe zîñ (b)
 Dört aşığın töre zîñ (b)
 Beş aşığın bilen gel oyna” (x) (Türkmen Folklorı, 53-54)

d) Belirli bir kafiye düzeni ve nazım ölçüsüyle söylenmiş tekerlemelere çok seyrek rastlanır. Bunlar da genellikle mâni / bayatı tarzında söylenmiş tekerlemelerdir. Bu tekerleme ölçü, nazım birimi ve kafiye düzeni itibariyle bir mâni / bayatıdan farklı değildir.

- “Gak gak gargalar (a)
 Kel kellesin dırmalar (a)
 Esen bayın kel gızı (x)
 Eşek münüp yorgalar” (a) (Türkmen Folklorı, 60)

Tekerleme birbirine aykırı düşünceleri, olmayacak durumları bir araya getirip, mantık dışı birtakım sonuçlara varmakla şaşırtıcı bir etki yaratır. Örgüsü ve konusu bakımından bu özelliğiyle tekerlemeler, beklenmedik hayal oyunlarının boşanıvermesiyle şaşırtmak, eğlendirmek ve keyiflendirmek için başvurulan bir söz cambazlığıdır. Türkmen tekerlemeleri için de aynı husus geçerlidir.

Görüldüğü üzere Türkmen tekerlemeleri şekil bakımından nesirden nazma geniş bir yelpazede çeşitli ölçü, durak, mısra sayısı, seci, aliterasyon özellikleri göstermektedir. Konu ve anlam bakımından da aynı serbestliği gördüğümüz tekerlemeler, son derece hür ve serbest bir zihnin ürünleridir. Bu da daha ziyade çocukların dünyasında şekillendiklerini göstermektedir. Ayrıca eski unsurları bünyesinde muhafazakâr bir anlayışla koruyan tekerlemeler, son değişikliklere de oldukça açık bir yapı sergilemektedirler. Fonksiyonlarının zamanla değişmesi ve bir yan tür olarak değerlendirilmesi de tekerlemelerin kayda değer bir başka yönüdür. Yukarıda ana hatlarıyla değindiğimiz şekil, konu ve fonksiyonları bakımından Türkmen tekerlemeleri, Türkiye ve diğer Türk topluluklarından pek farklılık göstermektedir. Bu da müşterek bir dil, kültür ve gelenek bağını ortaya koymaktadır.

EK METİNLER

a) Masal tekerlemeleri:

Masallarda dinleyicileri anlatıya hazırlayan bir giriş vazifesi görür, anlatılanların uydurma ve gerçek dışı olduğunu sezdirir. Ayrıca masalarda zaman ve me-
safe geçişlerinde kolaylık sağlayan bir kalıp ifade özelliği gösterir.

*“Bir bar eken, bir yok eken, temasının agzı dar eken, ulı heleyne gargar, ki-
çi heleyne sargar eken. Muğteser-e-muğteser, düye boynun duz keser, yigit boy-
nun gız keser, yeser yeseri görende, elheder alıp gayra teser...”* (Sakaoğlu-Er-
gun, 2)

*“Dazlap gelyen sapandan, dogrı gelyen doñuzdan, yalan töhmetden Hudayın
özi saklasın. Biz atadan bolmaskak, atamız enemizi almaska, bir obada bir ga-
rıp bar eken...”* (Sakaoğlu - Ergun, 2)

b) Oyun tekerlemeleri:

Oyunlarda ise ebe seçimi, ebe çıkarma, tarafların tespiti ve oyunların bölüm-
lerinin birlikte yürümesini sağlama gibi fonksiyonları vardır.

1. Ebe seçimi ve ebe çıkarma tekerlemeleri:

*“Bir iki üç dört beş
Altı yedi sekiz dokuz
On tilki don
Tilki donun bahası
Bir yüz elli som”* (Baymıradov, 110)

*“Apak mapak
Yağlı yüpek
Mundan geç de
Sen çık”* (Durdıyeva, 203-210)

*Öveleme
Döveleme
Gara goynun ganı bilen
Salkım üzüm sanı bilen*

Çekirtge - çemmer
Ucu lemmer
Agam oğlu nire gitti?
Duza gitti
Agam oğlu nire gitti?
Duza gitti
Haçan geler?
Yazda gelecek
Güyzde gelecek
Pırlan pıs
Ayagın gıs
Yola düş
Yorgala
Yumalan
Togalan
Barcak yerine yet ayak” (Türkmen Folklorı, 53-54)

“Övek övek
Tavşan dövek
Bilbil sayrar
Sesi yayrar
Derya akar
Suvun çeker
Çekdi kömür çek ayak” (Türkmen Folklorı, 53-54)

“Ekem ekem
Arpa çekem
Yola bakam
Gözüm dikem
Gızıl tovuk
Gırma tovuk
Ciññır davuk
Çek ayak” (Baymıradov, 101)

“– Hanun atı kişneyer.
 – Neme diyip kişneyer?
 – Arpa diyip kişneyer.
 – Arpanı nirden alcak?
 – Çayın düybünden alcak.
 Çayın düybü çokça gül.
 – Bizim yaran Akçagül” (Çınar, 362)

“Atım-batdım
 Yerde yatdım
 Yerden turup
 Mıltık atdım” (Baymıradov, 100)

“Hütüdi-hütüdi
 Bilbil ütüdi
 Çöküdi kömür
 Çık ayak” (Baymıradov, 100)

2. Oyun içi tekerlemeleri:

“Öveleme döveleme mey düşüdi
 Meydana kişmiş düşüdi
 Meydanın ağaçları
 Şaň şaň eder guşları
 Çeper çekdi çekmedi
 Gızıl güle dolaşdı” (Azmun, 62)

Oyun “bağım bağım” adını taşımakta ve ikiye ayrılan çocuklar arasında karşılıklı söylenmektedir:

“– Bağım bağım!
 – Canım bağım!
 – Goyunlar nirede?
 – Otluk dağda.
 – Neme iyyer?
 – Ot iyyer.
 – Neme içyer?
 – Suv içyer” (Çınar, 362)

Aşık oyununda ise oyuncunun aşığının çok olmasını sağlamak için şu tekerleme söylenir:

“Bir aşığın bit iysin
İki aşığın it iysin
Üç aşığın ücege zıñ
Dört aşığın töre zıñ
Beş aşığın bilen gel oyna” (Türkmen Folklorı, 53-54)

“Aşık oynasañ ozarsıñ
Top oynasañ tozarsıñ
Çilik oynasan çilersiñ
Haçan oyna döz gelersiñ” (Baymıradov, 104)

“Ay terek?
Gün terek?
Bizden sizge kim gerek?
Sayrap duran dil gerek.
Dilleriñ haysı gerek?
Aycemal gerek” (Baymıradov, 104)

c) Yergi tekerlemeleri:

“Annacemal sirkeli
Sirkesinden gorkalı
Getir goynuñ gırkalı” (Türkmen Folklorı, 176).

“Gak gak gargalar
Kel kellesin dırmalar
Esen bayın kel gızı
Eşek münüp yorgalar” (Türkmen Folklorı, 60)

d) Mevsim ve tören tekerlemeleri:

Tören tekerlemeleri ise daha ziyade tabiat güçlerini, olaylarını ve varlıklarını etkilemek için söylenen “tılsımlı” söz özelliği göstermektedir.

1. Yağmur

“Süyt gazan a süyt gazan
Süyt gazana ne gerek
Çığım çığım biz gerek
Aş bişirdim düşürdüm
Yetim oğlan çağırdım
Bir eşecik getirdim
Doyurmanı gitmerin
Bir haltacık getirdim
Doldurmanı gitmerin
Berenin oğlu bolsun
Bermediğin gızı bolsun
– Allah
Gut gutini gördin mi?
Gut’a salam berdin mi?
Şu ay doğandan beri
Yağın garaşın gördin mi?” (Azmun, 66)

“Yağış yağara geldi
Saman suvara geldi
Gızlar oynara geldi
Ös saçım ös
Ösmesen kes
Atıma duşak
Bilime guşak” (Türkmen Folklorı, 176)

2) Bahar bayramları

Nevruz

“Süyt gazan a süyt gazan
Süyt gazana ne gerek
Çığım çığım biz gerek
Aş bişirdim düşürdüm
Yetim oğlan çağırdım
Bir eşecik getirdim

*Doyurmanı gitmerin
 Bir haltacı getirdim
 Doldurmanı gitmerin
 Berenin oğlu bolsun
 Bermediğin gızı bolsun
 – Allah
 Gut gutini gördün mi?
 Gut'a salam berdin mi?
 Şu ay doğandan beri
 Yağın gıraşın gördün mi?" (Azmun, 66)*

*"Yağış yağara geldi
 Saman suvara geldi
 Gızlar oynara geldi
 Ös saçım ös
 Ösmesen kes
 Atıma duşak
 Bilime guşak" (Türkmen Folklorı, 176)*

e) Bağımsız söz cambazlığı değerinde tekerlemeler / yanılmaçlar

Yanılmaçlar bizde olduğu gibi Türkmenlerde de çocukların konuşma ve dil gelişiminde önemli bir rol oynarlar.

*"Gayradan kırk gulguyruk gelyer, kırk gulguyrugun içinde kırk yıl gıstır galan
 gırmızı gızıl gulguyruk gelyer" (Türkmen Folklorı, 63-64)*

*"İlerden bir eşek gelyer / Aññırıp / Şaññırıp / Bir yanına bal yüklep / Bir yanına
 gıl yüklep / Balın dattım / Gılın düyttüm / Süyt süycediğiçe / Gatıg acıdığı-
 ça" (Türkmen Folklorı, 63-64)*

*"Bir serçe bir darını çokcagam bolyar / Bir tovsan gelmekçimiş / Gelip yu-
 murtgalamakçımış" (Türkmen Folklorı, 63-64)*

*"Deryanıñ añırsında bir küp küncek / Deryanıñ bersinde bir küp küncek /
 Küp küncekleşseñ-de küp küncekleşmeli / Küp küncekleşmeseñ-de küp küncek-
 leşmeli" (Türkmen Folklorı, 121-122)*

*"Diregliniñ diñine / Zıp mündüm / Zıp düşdüm / Dik düşdüm" (Türkmen
 Folklorı, 121-122)*

“Garabogazdan gara bugralı garrı Gayıp gelyer” (Baymiradov, 139)

“Sarı saçını sırdıran sarı yağız Sazagı sazanaklatsañam sazanaklatmalı, sa-
zananaklatmasañam sazanaklatmalı” (Baymiradov, 143)

f) Okşamalar

1) Bebek okşamaları

“Gul tutupstñiz

Yaşı uzun bolsuñ

Yigit bolup yetişip

Elinden işiñ alsuñ” (Türkmen Folklorı, 56-57)

2) Düğün okşamaları

“Ak-gök geydirme

Arpa-çörek iydirme

Ağızla gağdırma

Toynakla depdirme

Nogtalı düye itdirme

Erkek işini etdirme” (Türkmen Folklorı, 57)

Yar-Yar:

“Haydı hay öleñ hay öleñ

Haydır bugün yâr yâr

Ağı gızıl reñ-be-reñ

Toydur bugün yâr yâr” (Azmun, 50).

g) Hayvanlar ve kozmik unsurlarla ilgili tekerlemeler

Emen buzağıyı veya torunu yatıştırmak için şöyle bir sanavaç söylenir:

“Hörele gubam hörele

Hörelemeseñ bozlama

Gören tagtıñ gözleme

Tagtı-rovan tagtıñ bar

Ala üypden nogtañ bar

Örkücine el yetmez

Bahasına pul yetmez

Ayrıł onuñ yanından

Özüñ sagayın düyeni” (Türkmen Folklorı, 59)

Suya girileceği sırada suya girilen yerin her tarafına bir tezek atılıp şu sözler söylenir:

“Gündoğarı palan
Günbatarı palan
İlerisi palan
Gayrası palan
Yılan
İçyan
Su ortada bolsañ çık
Hanın oğlu (gızı) suva düşcek” (Türkmen Folklorı, 57-58)

Sudan çıktıktan sonra da iki eliyle kulaklarını tutan çocuklar şu ırım sanavacını söylerler:

“Ak kelebek
Gök kelebek
Gulağımıñ suvun sor kelebek” (Türkmen Folklorı, 57-58)
“Şagal şagal şadıbeg
Doñuz doñuz dodubeg
Yolbars biziñ yapımız
Gaplañ biziñ gapımız
Yılan biziñ gamçımız
Tomzak biziñ toyçımız” (Türkmen Folklorı, 59)

h) Fal tekerlemeleri

Çobanlar veya hayvan bakan çocuklar ellerindeki sopaların “hayırlı” ya da “hayırsız” olduğunu sınamak için karışla “tayak sınama” sanavacı söylerler:

“Ey tayak
Eyman tayak
Eyesi başın
İyen tayak
İman tayak
Gılta guyrük
Gulandan yüvrük

Müň goyun
Bakgan tayak
Inha eňet
Özi oňat
Peyda berer
Ziyan berer” (Türkmen Folkloru, 58)

i) Diğeri:

Türkmenler yolcu uğurlarken şu *ırım sanavaçını* söylerler:

“Yoluň ak bolsun
Gövnüň pak bolsun
Yoldaşyň hak bolsun
Duşmanıň yok bolsun” (Türkmen Folkloru, 57)

Kaynaklar

- Azmun** : Yusuf Azmun; *Türkmen Halk Edebiyatı Hakkında, Reşit Rahmetli Arat İçin*, Ankara 1966,s: 32-83.
- Baymıradov** : Amanmırat Baymıradov; *Yedigünim Yedi Yıldız 2 Hüvdüler Matallar Sanavaçlar Yaňultmaçlar*, Aşgabat 1989.
- Boratav** : Pertev Naili Boratav; *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul 1982.
- Çınar** : Ali Abbas Çınar; *Türkmenistan Halk Edebiyatı Türleri, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 2, Güz 1996, s: 353-370.
- Durdıyeva** : Amangül Durdıyeva; *Türk Dilli Folklorunda Sanavaçlar, V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Halk Edebiyatı Sektör Bildirileri 1*, Ankara 1997, s: 203-210.
- Efendiyev** : Paşa Efendiyev; *Azerbaycan Şifahi Halg Edebiyatı*, Bakı 1992.
- Elçin** : Şükrü Elçin; *Halk Edebiyatına Giriş*, Ankara 1986.
- Gabdullin** : Malik Abdullin; *Kazak Halkınıñ Avız Adebieti*, Almatı 1974.
- Sakaoğlu - Ergun** : *Türkmen Halk Masalları*, (Lâtin harflerine ve Türkiye Türkçesine Aktaranlar: Saim Sakaoğlu - Metin Ergun), Ankara 1991.
- Türkmen Folklorı** : *Türkmen Folklorı Hezirki Zamanda*, Aşgabat 1976.